

В. В. Газін

Петров М. Б. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М. Б. Петров. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. — 480 с.: іл.

Рецензована праця є без перебільшення унікальною, виділяючись з поміж сотень наукових монографій, науково-популярних видань тощо. Це визначається декількома чинниками. По-перше, монографія Миколи Петрова на сьогодні є фактично єдиним науковим дослідженням історії становлення Кам'янця-Подільського як міста, регіонального центру, значного торговельного, економічного та культурного осередку Поділля. Уже давно назріла необхідність зробити рішучі кроки по шляху, який у свій час відкрила праця Ю. Сіцінського. Донедавна його «Город Каменец-Подольский» залишався єдиним дослідженням, темою якого був власне Кам'янець. Водночас навколо міста, його історії, уже не один десяток років точаться дискусії (наукові і ненаукові) стосовно часу заснування, ролі в його історії тих, чи інших етносів та історичних осіб тощо. Очевидно, настала пора поставити у цих суперечках якщо й не крапку, то хоча б означити своєрідні «котлети і «мухи» (розділити наукові теорії та антинаукові домисли, спекуляції чи легенди). Саме такою спробою сформуванню науково виваженого, документально підтвердженого погляду на історію древнього Кам'янця і є монографія Миколи Петрова, талановитого історика, археолога, багаторічного завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського університету. По-друге, ця книга, на превеликий жаль, побачила світ уже після передчасної смерті автора, який довгі роки працював над її написанням, сформувавши текст свого «дітища», проте не зміг прочитати завершеною свою книгу. І саме тут вирішальну роль відіграли колеги, друзі та рідні Миколи Борисовича, які дійшли висновку, що буде величезною несправедливістю, величезною втратою для історичної науки, загалом і дослідження історії Кам'янця, зокрема, коли ця праця залишиться лише в форматі незавершеного рукопису, коли книга Миколи Борисовича не дійде до читача. Часто в таких випадках все завершується лише розмовами, зітханнями та розведенням рук. Однак у даному випадку з'явилася прекрасно видана книга, яка відразу була помічена. Хтось її в захопленні хвалить, хтось виказує зауваження. Проте, головне, що вона стала потрібною, її читають, вона викликає роздуми й дискусії. Насамкінець, унікальним є матеріал, поміщений в книзі, який покликаний відповісти

на питання, що являв собою Кам'янець в період середньовіччя та раннього нового часу.

Актуальність проблематики книги не викликає сумніву, зважаючи на згадувані уже дискусії навколо цілої низки питань минулого Кам'янця-Подільського та відсутність до сьогодні комплексного дослідження історії міста.

Предметом дослідження рецензованої монографії постали проблеми адміністративного та історико-топографічного розвитку Кам'янця-Подільського в період середньовіччя та раннього нового часу (з 30-х рр. XV – до кінця XVIII ст.). Автор зосередився на дослідженні проблем соціально-економічного, демографічного й етнічного характеру, а також історії громад міста, становлення та розвитку їхнього самоврядування, соціально-правових взаємин та системи управління.

Змістовно основний текст монографії, крім вступу і висновків, складається з шести розділів, які поділені на відповідні параграфи, що логічно розкривають суть і характер розвитку Кам'янця-Подільського з часу, коли місто стало центром Подільського воеводства (1434 р.) і до того моменту, коли воно у результаті другого поділу Польщі перейшло під владу Російської імперії (1793 р.). Фактично, маємо дослідження польського періоду в історії Кам'янця-Подільського.

У першому розділі подано характеристику джерел та проаналізовано стан вивчення проблеми в історіографії. Так, характеризуючи комплекс джерел, використаних для написання монографії, автор акцентує увагу, що дане дослідження було можливим лише за умови охоплення всіх можливих матеріалів, які несуть інформацію з історії міста. Згідно із типологією джерел за способом кодування і відтворення історичної інформації, це словесні, зображальні та речові джерела. Історіографічний аналіз, представлений в даній монографії, змальовує цілісну картину дослідження історії Кам'янця-Подільського вітчизняними та зарубіжними істориками починаючи з кінця XVIII ст. і до наших днів. При цьому автор, віддаючи належне своїм попередникам, відзначає, що в історичній науці, на основі вивчення багатой джерельної бази, «... дослідники спромоглися сформувані основні концептуальні засади та напрями функціонування Кам'янця в контексті європейської історії». Відзначимо, що дослідження Миколи Борисовича Петрова також здійснене саме в контексті цієї визначаючої ідеї. Однак, на думку автора, яку ми цілком поділяємо, на сьогодні в історіографії окреслився цілий комплекс проблем, які потребують більш докладного й уважного дослідження. На низку поставлених запитань і покликана дати відповідь рецензована праця.

Другий розділ присвячено питанням історичної топографії міста в період XV–XVIII ст. Підкреслюючи актуальність даної проблеми, М.Б. Петров наголошує на кількох моментах. По-перше, в топографії Кам'янця-Подільського органічно поєдналися індивідуальні риси, притаманні лише йому (що робить Кам'янець унікальним явищем в світовій історії містобудування), та загальні законо-

мірності, що були характерні для багатьох європейських міст (що чітко вказує саме на європейський характер генези Кам'янця як міста, політичного, економічного й торговельного центру Поділля). По-друге, на думку автора, саме період з 30-х рр. XV до кінця XVIII ст. є найкращим для простеження історичної топографії Кам'янця, «...оскільки саме у цей час місто в усіх сферах свого життя досягло найвищого розвитку» і даний період «...представлений найбільшою кількістю писемних, графічних, картографічних, археологічних та інших категорій джерел». Водночас, як відзначає автор, даний проміжок часу в історії міста майже недосліджений. По-третє, потребує вивчення такий аспект історичної топографії Кам'янця як «націєтопографія» (формування та розвиток в межах міста кварталів різних національних громад).

У сенсі розгляду історичної топографії Кам'янця-Подільського в XV–XVIII ст. у монографії проаналізовано динаміку й тенденції територіального розвитку Старого Міста (хоча автор доводить доцільність вживання терміну «Старе місто» при дослідженні історико-територіального розвитку Кам'янця-Подільського в XII–XVIII ст., на нашу думку, дана теза є дискусійною. До розбудови «Нового плану» у 60-х рр. XIX ст. даний термін не вживався, позаяк на противагу старому не було нового міста. Терміни «місто» або «центральна частина міста» в повній мірі, на нашу думку, відображають топографічно частину міста, яка сьогодні відома як «Старе місто») та «націєтопографію» тогочасного Кам'янця. Окрім цього охарактеризовано місце в його топографічній системі передмістя та замкових сіл. Окремо автор приділив увагу питанням просто-рвової локалізації та планування Старого і Нового замків.

Вказана логіка розгляду даного питання дозволила автору, всебічно проаналізувавши особливості розвитку міської структури, дійти висновку, що урбаністичний процес в Кам'янці відбувався на засадах західноєвропейських містобудівних традицій, визначальними для яких були норми магдебурзького права.

У третьому розділі розглядається демографічна та соціальна структура населення Кам'янця-Подільського, особливості становища етнічних громад міста та форми їх самоврядування. Окремо звертається увага на замкове управління. На основі аналізу прерогатив та особливостей функціонування самоврядних органів управління основних трьох громад, які склали населення міста (поляки, вірмени та українці), автор доходить висновку, що після включення Поділля до складу Польського королівства саме польська громада стала домінувати у міському житті, а згодом підпорядкувала собі всі інші етнічні спільноти міста. Знову таки, що, на нашу думку, варто відзначити, аналіз соціальної структури міста в XV–XVIII ст. дав змогу вкотре довести тезу про європейський характер розвитку Кам'янця-Подільського в даний період.

Четвертий розділ монографії характеризує Кам'янець XV–XVIII ст. як значний торговельний центр. Автор здійснює аналіз внутрішньої міської торгівлі, місця Кам'янця в системі торговельних зв'язків з іншими українськими містами, а також з торговель-

ними центрами Центрально-Східної Європи, Прибалтики. Окремо розглядаються зв'язки міста з Кримом, країнами Південно-Східної Європи та Сходу.

П'ятий розділ присвячений розвитку ремесла. У цьому сенсі автор розглядає власне стан розвитку ремесла в Кам'янці-Подільському, характеризує структуру, управління та діяльність цехів, а також особливості та місце в господарському житті міста різноманітних промислів.

Останній (шостий) розділ монографії спрямований на характеристику міського землеволодіння та сільськогосподарського виробництва, пов'язаного із заняттями кам'янецьких міщан.

На фоні перших трьох розділів, які є досить ґрунтовними, ті, що стосуються власне господарського життя Кам'янця, виглядають дещо загальними, без глибокого аналізу проблем, що розглядаються. Вважаємо, що автором, очевидно, і не ставилася питання про всебічний та глибокий розгляд господарського життя Кам'янця в означений період, адже цій проблемі може бути присвячена окрема монографія. У даному ж випадку короткий опис торгівлі, ремесла та сільськогосподарського виробництва подається в контексті характеристики загальних тенденцій розвитку міста упродовж чотирьох століть. При цьому слід врахувати і те, що монографія не була завершена автором, а тому окреслені проблеми створюють перспективу для подальших дослідників Кам'янця-Подільського.

Загалом наукова праця Миколи Борисовича Петрова створює у читача цілісне уявлення про Кам'янець-Подільський в період його перебування під владою Польського королівства (виключення становить час з 1672 по 1699 р., коли Поділля з центром в Кам'янці було однією з провінцій (еялетом) Османської імперії). Цілком доречною та виправданою є структура роботи, яка покликана охарактеризувати основні складники «обличчя» міста – топографію, демографічну та соціальну структуру населення, міську торгівлю, ремесло, промисли та міські сільськогосподарські заняття. Постановка усіх цих проблем в часових рамках, що охоплюють майже чотири століття, в одній книзі, не дозволила автору деталізувати усі аспекти розвитку міста. А тому, дана монографія підсумувала наявні на сьогодні знання з історії Кам'янця і окреслила проблематику, згідно якої можуть відбуватися подальші її дослідження.

На наше переконання, монографія М.Б.Петрова є важливим кроком в загальному процесі дослідження історії одного з найколотніших, найкрасивіших та найнасиченіших історичними подіями міст України. Вона буде цікавою не лише для вузького кола фахівців-істориків, а й для широкого загалу читачів, усіх, хто цікавиться минулим нашого славного Кам'янця-Подільського.

Отримано: 12.10.2012